

"HAKKANİYET" ADALETİN TEMELİDİR

Talip Kabadayı*

Özet

John Rawls *A Theory of Justice* adlı ünlü eserinde siyasal topluluklarının işlemesi için gerekli ilkeler konusunda bir karara varmak üzere bir araya gelmiş insanlar kabulünden yola çıkar. Eş deyişle, bu insanlar toplum sözleşmesi işine koyulurlar. Rawls'un buna ek olarak bir alt kabulü daha vardır: bu insanların bireysel olarak kendileriyle ilgili her şeyi unutmaları gerekir. Zengin ya da yoksul; kadın ya da erkek olup olmadıklarından haberleri olmayacaktır. Bu insanların toplum içindeki konumlarını ve ırklarından da haberleri yoktur; sadece bireyler olarak bir araya gelirler. Bu insanlar kendi yararlarını yakından gözeteceklerdir ama kim olduklarını bilmemektedirler. Rawls adaletin bu yolla sağlanabileceği fikrindedir, zira her kişi, sonuçta ne olurlarsa olsunlar, kendi yararına olan şeyleri yasa haline getirmek isteyecektir. Rawls'a göre böyle bir grup iki ilkeye gerek duyacaktır: özgürlük (eşit haklar) ve kaynakların dağıtımı. Rawls buna "hakkaniyete" dayalı adalet, der. Bu yazıda "hakkaniyet olarak adalet" anlayışı genel olarak tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Adalet, Hakkaniyet, Toplum Sözleşmesi, Özgürlük (eşit haklar), Kaynakların Dağıtımı.*

"FAIRNESS" IS THE FOUNDATION OF JUSTICE

Abstract

In his work *A Theory of Justice* John Rawls starts with the idea of a group of people who come together to decide the principles upon which their political association should operate. In other words, they set about forming a social contract. He adds one further important thing as well that they should forget everything about themselves as individuals. They do not know if they are poor or wealthy, men or women. They do not know their race or their position within society. They come together simply as individuals nothing more. They are concerned to benefit themselves but do not know who they are. Rawls, by this means, hopes to achieve justice, for each person will want to legislate for the benefit of themselves, whoever they eventually turn out to be. Rawls argues that such a group would require two principles: liberty and distribution of resources. As Rawls put it, this is justice based on fairness. Thus, this paper is interested in initiating a general discussion on "justice as fairness".

Key Words: *Justice, Fairness, Social Contract, Liberty (equal rights), Distribution of Resources.*

John Rawls'ın *A Theory of Justice* adlı ünlü eserinde gözler önüne serdiği "hakkaniyet olarak adalet" anlayışıyla Siyaset Felsefesi uyuduğu dogmatik uykularından uyanır; zira bu eser adil bir toplumun kurulması için gerekli ve yeterli koşul olan adaletin neliğinin saptanması yönünde bize yeni yollar açmaktadır.

İmdi, hukuk felsefesinin en temel sorusu "adaletin ne olduğudur?" ve bu soruya her tarihsel dönemde çağın düşünce iklimine uygun olarak başka başka yanıtlar verilmiştir. Çok soyut ve kapsayıcı bir kavram olan "ilk hareket ettirici" olarak adalet kavramı, Latince hak-hukuk ve/ya adalet anlamına gelen *jus*

sözcüğünden türetilmiştir. Toplum hayatı söz konusu oldukça adalet onsuz olmaz en temel erdemdir.

Eski Ahit'te "tanrının istenci olarak adalet" anlayışıyla karşılaşırız. Eski Ahit'in tanrısının bir adalet tanrısı olduğu söylenebilir sanırım. Buna göre, insan adil bir yasa koyucu ve yargıç olan tanrı karşısında boyun eğer.¹

Platon felsefesinde "hak idesinden pay alma olarak adalet" anlayışıyla karşılaşırız. Eski Yunanlılarda yasa (nomos) kutsal gelenek-

¹ Talip Kabadayı, "Dünya Problemleri Karşısında Hukuk Felsefesi", *HFSA*, İstanbul, 2012, 24. Kitap, s.57.

görenek anlamı yanında tüm her şeyi kapsayan düzen de demektir ve tüm her şeyin üzerindedir. Dolayısıyla, yasa şehir-devleti (siteyi) yapılandırma ve kurmada asli unsurdur. Bu noktada, Platon'un hukuk felsefesine dair düşünceleri onun etik görüşüyle de çok yakından ilişkilidir. İşte, yasa ve hukuk idesi adalet idesiyle tutarlı olmalıdır; yasalar ve hukuk öyle bir şekilde oluşturulmalı ve şekillendirilmelidir ki insanlar bu yasa ve hukuk kuralları altında, gerek insan gerekse yurttaş olarak, olduklarından daha iyi hale gelsinler. Burada yasalar ve hukukun eğitici işlevine vurgu yapılıyor. Platon'a göre, devlet-hükümet, yasaların ve hukukun hizmetindedir ve onların hizmetçisidir; eş deyişle, bir devletin yurttaşları yalnızca hukukun yöneticilerin üstünde yönetici olduğu bir devlette gerçek adalet ve asil mutluluğa kavuşabilir. Bu apaçık hukukun üstünlüğü ilkesidir. Dahası, yasalar sadece insanların yaşaması için değil, iyi yaşaması ve olabildiğince erdemli olmalarını sağlamanın da araçlarıdır. Aslına bakılırsa, ilk defa felsefece bir adalet tasarımının Platon'un *Devlet* adlı yapıtında ele alındığı görülür; bu eser adaletle başlar ve adaletle biter. Platon'un adaletle ilişkin yaptığı çözümlerinin bağlamı sofistlerle yaptığı tartışmalardır. "Adalet güçlünün işine gelendir"; eş deyişle, hukuk sistemi güçlülerin, yöneticilerin vb. çıkarlarına hizmet etmek üzere yapay olarak tasarlanmıştır diyen Thrasymachos'a Platon'un konuştuğu Sokrates şu canalcı yanıtı verir: "adalet bir toplumda herkesin üzerine düşeni yapmasıdır". Felsefede insanı ölçü alan sofistlerin her şeyin göreceli olduğu hususundaki görüşleri hak ve adalet konusunda da geçerlidir. Şu halde adalet de görecelidir; hatta adalet gücü ellerinde bulunduran kişi veya kişilerin çıkarları, arzuları ve işlerine gelen her şeydir. Platon'a göre adalet, beri taraftan, insan ve devletin (toplumun) temel davranış kalıbıdır; işte adalet bu yönüyle düzenleyici ve denetleyici erdemdir. "Hak, herkese borçlu olunanı vermektir" diyen Platon'da adalet en yüksek erdemdir ve bilgelik, cesaret, ölçülülük gibi tüm diğer erdemleri içerir. Platon tek bir kişideki (insan ruhundaki) adaletle toplumdaki adalet arasında bir benzeşim kurar. Ayrıca, adalet Platon'da ruhun farklı kısımlarının (iştahlar-arzular, irade ve akıl) uyumlu ve dengeli olmasıdır. Buna göre, kişisel ve toplumsal mutluluk adaletle dayanır. Platon'a göre, adalet idesini tam olarak yalnızca

filozoflar kavradıkları için "ya filozoflar yönetici ya da yöneticiler filozof olmalıdır."²

Aristoteles'le birlikte uygun bir ifadeyle "eşitlik olarak adalet" anlayışıyla karşılaşırız. Aristoteles de yasaların ve hukukun eğitici işlevini vurgular. Diğer görüşlerinde olduğu gibi hukuk felsefesine dair fikirlerinde de telos (ereksellik) kavramı baskındır ve aslidir. Buna göre, var olan her şey kendi doğasına uygun olan mükemmelliğe veya tamlığa ulaşmaya çalışır. Bu noktada adalet, yalnızca ilişkileri yasalar tarafından düzenlenmiş insanlar arasında var olabilir. Başka deyişle, Aristoteles'e göre adalet, tıpkı diğer erdemler gibi orta olandır ve adalet genel ve özel diye ikiye ayrılır: Genel olarak adalet, moral mükemmellekle özdeşdir ve bu anlamda adalet diğer insanlarla ilgisinde tam erdemdir. Özel anlamda adalet "dağıtıcı ve düzeltici adalet" olarak ikiye ayrılır. Dağıtıcı adalet; ödül, onur, para, mal vb. şeylerin dağıtımı ve paylaşımıyla ilgilidir ve burada geometrik oranlamaya göre iş görülmelidir. Dağıtıcı adalet sosyal adalet de denilebilir, zira dağıtıcı adalet herkesin hak ettiğini ya da payına düşeni alması için kaynakların ve ödevlerin (görevlerin) adil paylaşımını tanımlayan ilkeleri belirler. Düzeltici adalet aritmetik oranlamaya göre mevcut durumda aksayan şeyleri (işleri) düzelterek veya bozulan adaleti yeniden bina ederek ortaya çıkan adaletsizliği gidermekle ilgilidir. Düzeltici adalet hukuki adalet de denilebilir, zira düzeltici adalet günümüzdeki medeni hukuk, ceza hukuku vb. ilgilidir; bir eşitleme ve denge kurma meselesidir.³

Stoa ve Roma hukukunda "insan doğasının ilkelerinin yansıması olarak adalet" anlayışına rastlarız. Buna göre, özgür olabilmek için yasalar ve hukukun köleleri olmamız gerekir. Patristik ve skolastik felsefe döneminde adaletten anlaşılan her bir kişiye hakkı olanı teslim edecek sürekli ve daimi bir iradenin olmasıdır. Adalet tüm her şeyi kapsayan en içerikli erdemdir; buna göre, "adil olmayan kanun, kanun değildir". Augustinus'la birlikte "sevgi toplumunun huzur ve düzeni olarak adalet" anlayışıyla karşılaşırız. Augustinus

² Talip Kabadayı, "Adalet Tasarımları", *HFSA*, İstanbul 2010, 20. Kitap, s. 180.

³ Talip Kabadayı, "Dünya Problemleri Karşısında Hukuk Felsefesi", *HFSA*, İstanbul, 2012, 24. Kitap, ss.57-58.

yasa ve hukuk devleti veya toplumunun yerine, hristiyanlık aşkı ve sevgisiyle dolu bir toplum ve devlet modeli getirir; bu devlet veya toplum, tanrının koyduğu ebedi hukuk kurallarıyla sevk ve idare edilir.⁴

Thomas Aquinas "ilahi dünya düzeninin parçası ve yansıması olarak adalet" anlayışını getirir. Buna göre, tüm evren ilahi bir akıl tarafından yönetilir. Yasaların ve hukukun işlevi insanı kendine özgü amacına uygun yönlendirmektir. Eş deyişle, Aquinas, hukuku; ebedi hukuk, doğal hukuk, pozitif (konulmuş) hukuk ve ilahi hukuk olarak bölümlere ayırdıktan sonra adaleti esasen tanrı tarafından vahiyyle gönderilmiş ilahi hukuka dayandırır. Buna göre adalet; insanı kendisine uygun ereğe, yani, nihai mutluluğa yönlendirmek ve eriştirmektir.⁵

Pufendorf, Grotius, Boden, Wolff ve Spinoza'da "salt aklın ifadesi olarak adalet" anlayışlarıyla karşılaşırız. Buna göre, salt akıldan türetilen bir yasal düzen söz konusudur ve bu da Fransız Devriminin ana motifi olan eşitlik ve özgürlük idesiyle çok yakından ilişkilidir. Bu bağlamda Leibniz'e göre adalet, bilgelik ve iyiliğin biraradalığına ve uyumuna karşılık gelir. Buna göre, adil olmayan bir kanun, yasayı yapan ve uygulayan gücün bilgelik ve iyi istencinin eksikliğinin bir sonucudur. Adalet hem de hiçkimsenin bizden şikayetçi olamayacağı biçimde devamlı surette bir eyleme istencidir. Bu bağlamda adalet kaynağını kimseye zarar vermemek, her bir kişiye ona ait olanı vermek, dürüst ve doğru yaşamakta bulur.⁶

Aydınlanma çağı filozoflarına göre adalet; hukuka ve hukuk kurallarına uygun olandır. Locke ve Montesquieu ile birlikte "anayasanın temel ilkesi olarak adalet" anlayışıyla karşılaşırız. Locke'a göre, hukuki düzenin temeli ve devamlılığı bu anlayışa bağlıdır. Bundan ötürü, tüm her şeyin merkezine yasama gücünü getirir ki yasama en yüksek güçtür. Montesquieu ise hukuk, adalet idesine yönelmeli ve ona dair adaletle uygun yargıda bulunmalıdır, der. "Güçler ayrılığı" öğretisi

⁴ Talip Kabadayı, "Adalet Tasarımları", HFSa, İstanbul 2010, 20. Kitap, s. 181.

⁵ Talip Kabadayı, "Dünya Problemleri Karşısında Hukuk Felsefesi", HFSa, İstanbul, 2012, 24. Kitap, s.58.

⁶ Talip Kabadayı, "Adalet Tasarımları", HFSa, İstanbul 2010, 20. Kitap, s. 181.

de bu bağlamda belirir. Yine, Locke'a göre adalet, her insanın özgür ve eşit olduğunu; bir insanın diğer bir insana zarar verme hakkının olmadığını teslim etmektir. Eş deyişle, adalet; insanlığa herkesin eşit ve özgür olduğunu, hiç kimsenin bir diğer insanın sağlığına, canına, malına-mülküne, özgürlüğüne, yani, mülkiyetine zarar vermemesi gerektiğini dikte eder. Buna göre, "adalet mülkün (devletin) temelidir."⁷

Hobbes'a göre adalet, insanların yaptıkları anlaşma yasalarına uymalarıdır. Anlaşma yasalarına uymamak adaletsizliğe yol açacağı için "kılıca dayanmayan anlaşma anlaşma değildir", boştur; güvence vermez. Eş deyişle, anlaşmalar devletin zorlayıcı gücü olmadan geçersizdir; öyleyse, bir devlet otoritesi yoksa adalet ya da adaletsizlikten söz edilemez.⁸

Hume'un adalet tasarımına göre "ahde vefa" ve "mülkiyet hakları" her şeyden önce gelir. Ona göre verilen sözleri tutup yerine getirmek adaletin olmazsa olmazıdır. Kaynağı kıtlık ve insan bencilliğinin baskın olmasında yatan adalet aynı zamanda peşinden gidilecek ahlaki bir amaç ve/ya idealdir.⁹

Rousseau ve Kant'ta "genel iradenin ifadesi olarak adalet" anlayışıyla karşılaşırız. Buna göre insanın asıl varlığı etik özerkliğidir; dolayısıyla, hukuk ve devlet bu temel gerçeklik ışığında anlaşılmalıdır.¹⁰

Hegel'le birlikte "tinin kendini ifade etmesi olarak adalet" anlayışıyla karşılaşırız. Hegel'e göre, bir toplumda etik ancak böyle gerçekleşir: Hegel'de hukuk, etik, devlet gelişen ve ilerleyen kavramlar olarak göze çarpar.¹¹

Marx ve Engels ile birlikte "sınıf ideolojisi olarak adalet" anlayışıyla karşılaşırız. Buna göre, hukuk ve adalet üretim araçlarının kontrolünün maddi gerçekliği üzerinde yükselen ideolojik üstyapının bir parçasıdır ve ilgili sınıfın çıkarları için kullanılan bir baskı ve sömürü aletidir.¹²

⁷ a.g.e., s. 181.

⁸ a.g.e., s. 181.

⁹ a.g.e., s. 181.

¹⁰ Talip Kabadayı, "Dünya Problemleri Karşısında Hukuk Felsefesi", HFSa, İstanbul, 2012, 24. Kitap, s.58.

¹¹ a.g.e., s. 58.

¹² a.g.e., s. 58.

Mill'e göre adalet toplumun yararına olan şeydir. Bir şeyin adalete uygun olup olmadığını belirlemek için önce o şeyin insanlara ve topluma yararı olup olmadığına bakmak gerekir. Şu halde, yararlı olan her şey adaletli; adaletli olan her şey yararlıdır ve yararın sağlandığı yerde adalet vardır denilebilir. Bir yarar sağlanmıyorsa, adaletten söz edilemez. Başka türlü söylendikte, adalet kişilerin yarar, özgürlük ve haklarının teminat altına alınmasıdır.¹³

Bu bağlamda, John Rawls, *A Theory of Justice*, adlı ünlü eserinde adaletin hakkaniyet olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürer. Hakkaniyet olarak adalet kuramı, aslında adil bir toplumu oluşturan şey(ler)in doğasını yakalayıp kavrayacak genel ilkeler ileri süren bir etik anlayışıdır. Buna göre, bir toplumun adil olması için gerekli olan şey hakkaniyete uygunluktur. Adil bir toplum, tüm yurttaşlarının bireysel haklarını ve özgürlüklerini koruyan kurumları olan ve kaynakların dağıtımını en uygun şekilde sağlayan bir toplumdur.

Adil bir toplum, ilkeler üzerine kurulu bir toplumdur. Bu ilkeler kişisel çıkarlar ya da spesifik ahlak öğretilerine dayalı olmayan bir toplum dizgesinin en iyi formülasyonlarıdır. Rawls bir toplumu adil bir toplum kılmak için yeterli olacak iki adalet ilkesi ileri sürer. Bu iki ilke kurumların oluşturulması ve yeniden yapılandırılması için çerçeve işi göreceklerdir.

Rawls'un genel kuramında kurumsal hakediş (fazilet) kavramı da çok önemli bir yer teşkil eder. Kurumsal bir hakediş kuramı der ki insanlar kurumların kurallarına göre mal hakkına sahiptir. Rawls'a göre, kurumsal bir hakediş kuramı, adil toplumsal kurumların malları bireylerin genel ahlaki karakterini göz önünde bulundurmadan nasıl dağıttığını göstermek için tasarlanmıştır. Dolayısıyla, hakkaniyet olarak adalet ve kurumsal bir hakediş kuramı teşkilat ilkeleri bir toplumu adil kılacaktır.

Rawls'un adalet kuramı adaleti hakkaniyet bakımından ele alıyor. Eserin ilk kısmı biçimsel adalet kavramıyla ilgilidir; burada biçimsel adalet, adalet ilkelerinin tamamen hipotetik formülasyonu olarak karşımıza çıkar ki bu Rawls'un daha sonraki tezlerine temel

¹³ Talip Kabadayı, "Adalet Tasarımları", *HFS*, İstanbul 2010, 20. Kitap, s. 181.

oluşturacaktır. Rawls'a göre biçimsel adalet, onun "ilk durum"¹⁴ (özgün konum) dediği, hipotetik bir toplum sözleşmesinde görülebilir. İlk durumu tasarlamasının nedeni, adaletin hakkaniyet bakımından nasıl anlaşılabileceğini gözler önüne sermektir. Biçimsel adalette, hipotetik bireylerin tamamı, Rawls'un ilk durumda insanlara yüklediği kısıtlamlardan dolayı, neredeyse eşittir. Şu halde, Rawls'un hakkaniyet olarak adalet kuramı, toplum sözleşmesi kuramına dayanmaktadır. Rawls'a göre, toplum sözleşmesi adaleti tartışmak için çok faydalıdır zira toplum sözleşmesi adalet ilkelerinin formüle edilmesinde oldukça elverişlidir. Toplum içerisinde birbiriyle rekabet eden adalet tanımlamaları olacaktır; işte Rawls'un bu soruna (probleme) getirdiği çözüm sosyal adaleti genel ilkeler bakımından tanımlamaktır.

Adalet ilkelerinin kapsam alanı spesifik adalet tanımlarına kıyasla daha geniştir. İnsanlar spesifik adalet tanımlamalarından ziyade ilkeler üzerinde çok daha iyi anlaşılır. Rawls'a göre bu ilkeler daha ileri anlaşmaları düzenlerler; girilebilecek toplumsal birliktelik türlerini ve kurulabilecek devlet biçimlerini belirlerler.¹⁵

Adalet ilkeleri üzerinde Rawls'un *ilk durum* dediği hipotetik bir toplum sözleşmesinde anlaşmaya varılacaktır. İlk durum; adalet ilkeleri üzerinde herkesin anlaştığı hipotetik bir durum. İnsanların ilk durumda hakkaniyet olarak adalet ilkeleri üzerinde karar kılmak için karşılaşmaları gereken iki koşul var: Birincisi, her bireyin adil olanı ve adil olmayanı neyin oluşturduğu konusunda ussal olarak kararlar verme yeterliliğinin olması gerekir. İkincisi, bu ussal insanların toplumun nasıl kurulması gerektiği konusunda işin başında anlaşmaya varmış olmaları gerekir. Rawls'un bu iki ölçütü getirmesinin sebebi şudur; hakkaniyet olarak adalet kuramının işe yaraması için ussal insanlar tarafından üzerinde anlaşmaya varılmış ilkelere dayanmalıdır. Adalet bu ilkeler bakımından anlaşılırsa, toplum içerisindeki insanların anlaşmayı özerk varlıklar olarak yapmaları gerekir.

¹⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Işıқтаç, "John Rawls", *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler 3.*, Editör: Çetin Veysel, İstanbul, 2010, ss. 6-9.

¹⁵ John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, 1971, s. 9.

Özerk ussal insanlar adil bir anlaşma içine girdiklerinde, tıpkı ilk durum örneğinde olduğu gibi, en büyük vurgu "eşitlik" üzerine yapılacaktır. İlk durumda, eşitlik ve hakkaniyet yukarıda belirtilen ilkeler formülasyonuna göre belirecektir. İlk durum geçmişte ya da şimdi herhangi bir gerçek olaya tekabül etmesi gerekmeyen hipotetik bir durumdur.

Rawls'a göre bu durumun asli özellikleri arasında şunlar sayılabilir: hiç kimsenin toplumdaki yeri, sınıfı ve sosyal statüsü hakkında bir bilgisi yoktur; ne de doğal varlıklar ve yeteneklerin dağıtımı, zekası, gücü vb. ilişkin bahtı ve/ya talihi konusunda bir bilgisi vardır. Hatta tarafların iyiye ilişkin bir görüşlerinin olduğu bile şüphelidir. Bu durumda adalet ilkeleri bir "cehalet peçesi"nin arkasından bakarak seçilirler.¹⁶ Rawls hipotetik bir durum olan cehalet peçesi benzetmesini ileri sürüyor çünkü insanların ilk durumda çok geniş ya da çok dar olabilecek spesifik adalet tanımından ziyade adalet ilkeleri üzerinde anlaşmalarını istiyor.

İnsanlar ilk durumda kendileri ve diğer insanlar hakkındaki spesifik ayrıntıları bilmiyorlar. Dolayısıyla benimseyecekleri adalet ilkeleri temelleri sağlam ve evrensel bir eşitlik tanımlamasında yatan bir hakkaniyet tanımlamasına dayalı ilkeler olacak. Rawls'a göre, ilk durumda insanların tüm spesifik özelliklerinin ortadan kaldırılması, öncelikli kişisel çıkarlar karar verme süreçlerinin temeli olduğunda karşılaşılabilecek problemlerden bazılarını ortadan kaldırır. İlk durum örneğindeki gibi, bütün insanlar özerk, ussal ve kendilerine özgü bireysel özelliklerinden azade olurlarsa, böyle bir toplum adaleti eşitlik ve hakkaniyet bakımından tasarlayabilir.

Şu halde, insanlar Rawls'un ilk durumunda adalet ilkelerini sağlam eşitlik kavramlarına göre seçeceklerdir. Herkes benzer konumda olduğu için ve hiç kimse ilkeleri kendi işine gelecek şekilde tasarlayıp düzenleyemeyeceği için adalet ilkeleri adil bir anlaşma ve/ya pazarlık sonucu ortaya çıkacaktır.¹⁷ Adalet ilkeleri hakkaniyeti oluşturan şeyin temelidir. İlk durumda seçilen ilkeler adil olacaktır zira bu ilkeler her bir kişinin kendi payına düşeni adil olarak almasını sağlayacaktır. Dolayısıyla hiç kimse bir diğerinden daha avantajlı

olmayacaktır; hiç kimsenin diğerleri üzerinde bir etkisi olmayacaktır ve hiç kimse kişisel çıkar hesapları yapmayacaktır. İlk durumdaki ussal insanlar adil olarak kabul edilebilecek şey hakkında kararlara varmak için gereğinden fazlasını bilmezler.

Rawls'a göre "hakkaniyet olarak adalet" kavramı ilk durumda bireyler tarafından yapılan anlaşmaların incelenmesinden çıkmıştır. Hipotetik özgün konumdaki insanlar iki adalet ilkesi üzerinde anlaşacaklardır. Rawls bu iki ilkenin iki uyarlamasını (versiyonunu) sunar. İlk uyarlama şu şekildedir (diğer uyarlama hakkaniyet olarak adalet ilkelerinin formülasyonudur): ilkin, her kişinin diğerleriyle aynı olan en temel özgürlüklerde eşit hakkı vardır. İkincisi, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle bir düzenlenmelidir ki bunlar makul olarak herkesin avantajına olmalıdır ve makam ve mevkiler herkese açık olmalıdır.¹⁸ Birinci ilkenin ikincisine göre önceliği vardır zira Rawls'a göre bir toplum adil olması için toplumun her bir üyesi için bireysel özgürlüklerin korunmaları gerekir. Bireysel özgürlükleri koruyarak, toplumun her üyesinin hemen hemen eşit olduğunu söylemek olanaklıdır. İkinci ilke esasen her toplumun bir parçası olan sosyal ve ekonomik farklılıklarla ilgilidir.

Şu halde, hakkaniyet olarak bu iki adalet ilkesi adil bir toplum yaratmak için yeterlidir, zira bu ilkeler adil kurumları yapılandırma ve düzenlemenin temelidir. Rawls için toplum, kurumlardan oluşur. İnsanlar kurumlar aracılığıyla kendilerini yönetirler ve malları ve zenginliği dağıtırlar. Ancak Rawls'a göre zenginliğin tamamen eşit bir şekilde dağıtılması, bütün insanların aynı derecede zengin olması gerekmez; zaten hiçbir toplumda zenginliğin bütünüyle eşit dağıtımı ve/ya paylaşımı olanaklı değildir. Asıl gerekli olan şey tüm toplumsal makam ve mevkilerin herkese açık olmasıdır.

Aslına bakılırsa, hakkaniyet olarak adalet kuramı formülasyonundan çıkan sonuç şudur: eşitsizliklerin tüm yurttaşların yararına olduğu gösterilebilirse, bir toplum hem adil hem de hakçadır.¹⁹ Hakkaniyet olarak adalet kuramına göre, bir toplumun adil olarak görülmesi için gerekli olan şeyler temel haklar ve özgürlüklerin korunması ve kaynakların

¹⁶ a.g.e., s. 12.

¹⁷ a.g.e., s. 12.

¹⁸ a.g.e., s. 60.

¹⁹ a.g.e., s. 62.

bahsi geçen iki adalet ilkesine uygun olarak dağıtılmasıdır. Hakkaniyet olarak bu iki adalet ilkesi öyle yapılandırılmalıdır ki temel haklar ve özgürlükler ekonomik kazançtan daha önemli olmalıdır. Rawls'a göre hakları ve özgürlükleri sosyal kazanımların üstünde tutmak ve korumak adil bir toplumu garantilemenin temel yoludur. Bireysel haklar ve özgürlükler kurumların ana ilgisi olurlarsa, ekonomik ve sosyal statü eşitsizlikleri aşağı yukarı temellendirilir. Bireysel haklar ve özgürlükler bir toplumun adil olması için toplumda eşit olması gereken şeylerdir.

Rawls toplum içerisinde farklı insanların farklı ekonomik ve sosyal avantajlara sahip olacağını farkındadır. Gelgelelim, hakkaniyet olarak iki adalet ilkesinin düzenleyiciliği sayesinde ekonomik avantajlar bireysel özgürlüklerin önüne geçemez. Bir toplumda adaletin görülmesi ve var olması için kurumlarda görülmesi ve var olması gerekir. Kurumlar toplumun üyelerinin anlaşmasıyla oluşturulmuşlardır ve toplumun üyeleri tarafından yönetilirler.

İmdi, Rawls'un hakkaniyet olarak adalet kuramı ilkeler üzerinde anlaşmaya varan insanlar hakkında bir kuramdır. Rawls için bu ilkeler adil bir toplumu tanımlarlar. Hakkaniyet olarak adalet kuramı ilkeler ve genellemelere dayalı bir pazarlık görüşüne dayanmaktadır. Hakkaniyet olarak adalet kuramı en iyi adalet kuramıdır çünkü kişisel çıkarlara dayanmamaktadır.

Kısaca tekrarlamak gerekirse, Rawl'un biçimsel adalet kuramı "ilk durum" olarak bilinen hipotetik bir duruma dayanır. Kişiler ilk durumda bir takım spesifik kişisel görüş ve çıkarlarının farkında değildir. Kendilerini bir cehalet peçesinin ardında görürler. Dolayısıyla, ilk durumdaki kişiler kişisel çıkarlara dayalı olmayan bir adalet kuramı bina edeceklerdir. Bu kısıtlamalar altında, insanların üzerinde anlaşacakları adalet ilkelerinin ilki, bireysel özgürlükler tüm vatandaşlar için eşit olsun diye, hakların ve ödevlerin korunmasını sevk ve idare eder. İkinci ilke ise ekonomi ve insanlar için işgal etmeleri olanaklı sosyal makam ve konumlarla ilgilidir. Bu ilkeye göre, bireysel özgürlüklerin tehlikeye girmemesi şartıyla; eşitsizliklerin herkesin avantajına olduğunun gösterilmesi koşuluyla, ekonomik ve sosyal konumlardaki eşitsizlikler hoş görülebilir ve/

ya onlara müsaade edilebilir.

Hakkaniyet olarak biçimsel adalet formülasyonu güçlü ve sağlam bir eşitlik anlayışına dayanan bir formüldür. Özellikle toplumun ekonomik alanındaki eşitsizlikler kaçınılmaz bir sonuçtur. Böylesi hiçbir eşitsizlik bireysel özgürlüklere gölge düşüremez, hatta herkesin ekonomik refahını artıracak olsa bile bir toplumda insanlar özgürlükten taviz veremez. İşte Rawls'un adalet görüşünün temeli bu eşit özgürlük anlayışındır.

Aslında Rawls'un hakkaniyet olarak adalet kuramı bir anlamda dağıtıcı adalet kuramıdır; dolayısıyla Rawls adil kurumların doğasını da inceleme konusu yapacaktır. Öyle anlaşılıyor ki Rawls'ta hakkaniyetin iki farklı kurucu unsuru var: birincisi ilk durumda görülen güçlü ve sağlam eşitlik anlayışı. Bu noktada söylemekte yarar var kurumların kurallarına uygun adil bir dağıtım güçlü ve sağlam eşitlik anlayışına bağlı olduğu iddiasında bulunamaz. Zira bireysel çıkarlar toplumsal kurumların dağıtıcı yönünün parçasıdır. Buna göre, hakkaniyet olarak ikinci adalet kuramının iddiası şudur: malların dağıtımı olabildiğince hakça olduğunda toplum adildir.

Görüldüğü üzere, Rawls'un hakkaniyet olarak adalet kuramı iki farklı kurama bölünebilir: ilk durum denilen hipotetik bir toplum sözleşmesine dayanan biçimsel adalet ve bir toplumdaki kurumlara ilgili olan dağıtıcı adalet.

Rawls'a göre bir kurum hakkaniyet olarak adalet ilkelerine bağlı kalırsa, o kurum adil bir kurum olacaktır. Biçimsel adalet ilkeleri kurumlara da uygulanır. Bu ilkeler ilgili kurumlardaki haklar ve ödevlerin tahsisini sevk ve idare ederler ve toplum hayatının sıkıntı ve faydalarının uygun dağıtımını belirlerler.²⁰ Rawls bir kurumu çeşitli görevleri, sorumlulukları, amaçları ve kuralları olan bir kamu birimi olarak tanımlar. Bu kurallar nelere izin verileceği nelere izin verilmeyeceğini de tanımlarlar. Bir kurumun kuralları kurumun ne iş yapacağını ve kurum üyelerinin yapmaktan sorumlu olduğu işlerin neler olduğunu da belirlerler. Rawls'a göre olanaklı iki kurum kavramı var: birincisi soyut kurum kavramı; ikincisi ise bir toplumda somut, yerleşik kurum. Rawls'un asıl ilgilendiği gerçek kurumlardır, zira söz konusu iki adalet

²⁰ a.g.e., s. 54.

ilkesi gerçek kurumlara uygulanır. Bir kurumun üyelerinin davranış kuralları kamusaldir. Dolayısıyla bir kurumda çalışan insanlar eylemlerinden sorumludur. Kurumun kuralları kamusal ise ilgili tüm kişiler belirli bir biçimde hareket etmekten (davranmaktan) sorumlu olacaklardır.

Şu halde, biçimsel adalet kuramı dağıtıcı adaletin temelidir ve hakkaniyet olarak adalet ilkeleri bir toplumun çerçevesi olarak anlaşılmalıdır. Ayrıca adil bir kurumun eğitici yönü de vardır. Kurum öyle düzenlenmelidir ki kurumun üyeleri adalet duygusuna göre davranırlar. Rawls'a göre, bir kişi adil bir kurumun kurallarına uyarsa, bu davranışı oldukça erdemli olacaktır. Adil bir kurumun kurallarına uymak bir bireye doğru davranışlar aşılmasıdır. Beri taraftan, kurumların amacı kaynakları bölüştürüp dağıtmaktır. Malların dağıtımının adil olması için kurumların yapısı sözü edilen iki adalet ilkesine dayandırılmalıdır.

Rawls bir toplumda sosyal ve ekonomik durumlarda eşitsizlikler olacağını farkındadır. Temel özgürlükleri koruyorsa bir toplumun adil olduğunu ifade eden hakkaniyet olarak birinci adalet ilkesine göre, bir toplum tüm yurttaşları için hakça eşit fırsat sağlıyorsa, adil bir dağıtıcı düzeni olacaktır. Rawls hakça eşit fırsat ve biçimsel eşit fırsat arasında bir ayrım yapar. Hakça eşit fırsat demek tüm yurttaşların hipotetik olarak ekonomik ve sosyal statülerini adil yollardan değiştirme olanağına sahip olmaları demektir. Hakça eşit fırsat toplumda mutlaka gerçekleşmek zorunda değildir; bu sadece yurttaşların böyle bir olanağının olması demektir. Biçimsel eşit fırsat ise tüm yurttaşların aynı düzeyde fırsata gerçekte sahip olmaları demeye gelir. Rawls'a göre bir toplumun adil olması için gerekli olan tek şey kişilerin tamamının hakça eşit fırsata sahip olmalarıdır.²¹

Devlette adil dağıtımdan sorumlu olan Rawls'un dağıtıcı adalet arka plan kurumları dediği devlet organları var. Bu organlar mal ve hizmetlerin adil dağıtımını gerçekleştirmek için oluşturulmuşlardır. Bir taraftan bütün insanların aynı derecede zengin olmaları olanaksız ve gereksizken, beri taraftan bütün insanların ekonomik durumunun hakça düzenlenmesi zorunludur. Dolayısıyla toplumda en az avantajlı olanların temel

²¹ a.g.e., s. 277.

ihtiyaçlarının korunmasıyla bir toplum adil olacaktır.²² Rawls'a göre herkesi aynı derecede zengin yapmak olanaksızdır ama zenginliği bütün insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri şekilde dağıtmak olanaklıdır. Bu noktada şunu belirtmekte yarar var; hakkaniyet olarak iki adalet ilkesi bize hangi rejim ya da yönetim biçiminin daha iyi olduğunu söylemiyor. İster kapitalist isterse sosyalist devlet olsun, hakkaniyet olarak söz konusu iki adalet ilkesininin kriterlerini yerine getiriyorsa; eş deyişle kurumlar bu ilkelere bağlıysa, o vakit o toplum adildir.²³

Özetlemek gerekirse, Rawls'a göre ilk durum insanların ideal bir toplumda hakkaniyet olarak adalet ilkeleri üzerinde nasıl anlaşmaya varacaklarını göstermek için tasarlanmıştır. İlk durumdaki hipotetik halk kendilerinin ya da diğer insanların özel durumları hakkında hiçbir bilgi sahibi değildir. Eş deyişle, hipotetik halk cehalet peçesinin arkasından bakmaktadır. İlk durumda insanlar belirli özelliklerden yoksun oldukları için toplumsal anlaşmalarını iki adalet ilkesine göre yapacaklardır. Birinci ilkeye göre, bireysel haklar ve özgürlükler tüm yurttaşlar için eşit olmalıdır. İkinci ilkeye göre, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle yapılandırılmalıdır ki toplumda en az avantajlı olanların durumu daha da kötüleşmesin. Rawls için adil bir toplumun temelini bu iki adalet ilkesi oluşturur. Hipotetik halk özü itibarıyla eşittir; buna göre hiç kimse diğerlerinden farklı bir takım hak ve/ya salahiyyet talep edemez. Bundan ötürü, Rawls'a göre, hakkaniyet olarak bu iki adalet ilkesi üzerinde mantıksal olarak anlaşmaya varılacaktır. Birinci ilke haklar ve özgürlüklerin eşit korunmasıyla ilgilidir ki herkes beklenenin de bu olduğunu söyleyecektir. İkinci ilke, ilk durumda en az avantajlı olanları korumalıdır çünkü herhangi bir kişinin en az avantajlı duruma düşme olanağı hep vardır. Rawls'un bakış açısından bakıldıkta, insanların hangi hak ve/ya salahiyyetlere sahip olduğunu, insanların genel ahlaki karakterlerine ilişkin anlayışlar değil, kurumlar belirlemektedir. İnsanlar kurumların kural ve düzenlerine iştirak ederler. Bu kurallar kurumun amacını belirlerler. Rawls'a göre bir kurumun kurallarına uymak demek insanların almak istedikleri şeyler için meşru taleplerde bulunabilmeleri demektir.²⁴

²² a.g.e., s. 278.

²³ a.g.e., s. 280.

²⁴ a.g.e., s. 311.

Mal ve hizmetlerin adil dağıtımı için gerekli olan tek şey bu dağıtımın sözü edilen iki ilkeye göre yapılmasıdır. Yanılmıyorsak, hakkaniyet olarak adalet bize diyor ki tüm insanların temel hak ve özgürlüklerini korumak toplumun sorumluluğundadır. Hak ve özgürlüklerin korunması görevi bireyin ahlaki özelliklerine bakılmaksızın eksiksiz yerine getirilmelidir.

Tekrarlamak gerekirse, Rawls birlikte nasıl yaşayacağımız konusunda özenle ve etraflıca düşünmemiz gerektiğini ifade ediyor; buna göre, varoluşumuzu dayanılır kılmak için işbirliği yapmamız gerek. Peki bu nasıl olacak?! Bunun için yeni ve daha iyi bir toplum tasarlamamız gerek. Burada akla gelen ilk soru da bu toplumda kimin ne alacağı sorusudur. Rawls bu noktada "İlk Durum" olarak adlandırdığı bir düşünce deneyi tasarlar. Buradaki düşüncenin esası şu: "daha iyi bir toplum tasarlayın; ama unutmayın bu işi söz konusu toplumda işgal edeceğiniz yeri bilmeden yapacaksınız"! Eş deyişle, zengin-fakir, engelli-engelsiz, güzel-çirkin, erkek-dişi, yetenekli-yeteneksiz vb. olup olmadığınızı bilmeden olacak bu iş. Rawls'a göre insanlar böylece hayali bir "cehalet peçesinin" ardından bakarak daha hakkaniyetli ilkeler seçeceklerdir tasarladıkları toplum için, zira sonlarının ne olacağını ve ne tür kişiler olacaklarını henüz bilmiyorlar. İşte Rawls toplumdaki yerimizin ne olacağını bilmeden seçeceğimiz bu basit kurgudan hareketle adalet anlayışını geliştirir. Ona göre bu işi kotarmak, her akli başında insanın kabul etmekte tereddüt etmeyeceği iki ilkeye dayanacaktır: Özgürlük ve Eşitlik ilkeleri.

Özgürlük ilkesine göre herkesin temel özgürlüklere ki bunlara asla dokunulamaz sahip olma hakkı olmalıdır, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi. Temel özgürlüklerin kısıtlanması çoğunluğun hayatını daha iyi kılacak olsa bile, Rawls için bunlar öylesine önemlidir ki ne olursa olsun korunmaları gerekir. İkinci ilke olan eşitlik ilkesine fark(lılık) ilkesi de denir; buna göre, toplum en düşük avantaja sahip olanlara daha eşit

zenginlik ve fırsat sunma anlayışına göre düzenlenmelidir. İşte, makul ve mantıklı insanların seçebileceği dünya böyle bir dünya olurdu, eğer insanlar fakir ya da zengin olup olmadıklarını bilmeselerdi. Şu halde, felsefenin asıl sorgulaması ve çözümler getirmesi gereken derin ve güç soru(n)lar "birlikte nasıl yaşayabileceğimiz ve yaşamamız gerektiği soru(n)larıdır.

Son çözümlemede, Rawls, "hakkaniyet olarak adalet" anlayışını savunur; dolayısıyla, adaletin hakkaniyet olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürer. Bu aslında etik bir kuramdır ve adil bir toplumu oluşturan şeyin doğasını kavrayabilmenin ilkelerini serimler. Buna göre, birtoplumun adil olması için gerekli olan tek şey hakkaniyettir; bu dağıtıcı adaletten başka bir şey değildir. Adil bir toplum tüm yurttaşlarının bireysel hak ve özgürlüklerini koruyan ve kaynakların dağıtımının olabildiğince eşit ve hakkaniyete uygun olduğu bir toplumdur. Hakkaniyet, adil kurumların yapılandırılması ve düzenlenmesinin de temeli olacaktır, zira insanlar kurumlar aracılığıyla kendilerini yönetirler, malları, hizmetleri ve zenginliği bölüştürür, paylaşır ve dağıtırlar. Rawls bununla herhangi bir toplumda zenginliğin tamamen eşit bir dağıtımının olanaksız olduğunun bilincindedir ve asıl gerekli olan şeyin tüm sosyal konuların herkese açık olması gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla, tüm sosyal ve toplumsal değerler, özgürlükler ve olanaklar, gelir ve refah ile öz saygı temelleri ve ilkeleri eşit şekilde dağıtılmalıdır. İşte, böyle bir yer ve toplumda adalet ve hakkaniyet belirir; bu eşitlik olarak adalet anlayışını da çağrıştırmaktadır. Kurumların adil olması gerektiği düşüncesi, her kurumun varlık nedeninin temel bir insan hakkını korumak olduğu düşünüldüğünde, çok aslidir ve can alıcıdır. Sonuç olarak, çocuklarımızı en doğru ve güzel bir biçimde eğitime ve yetiştirmenin yolu onları iyi, sağlam ve adil yasaları olan bir devletin vatandaşları yapmaktan geçiyor gibi görünüyor.

KAYNAKÇA

- Barry, B. (1989), *Theories of Justice*, University of California Press, Berkeley.
- Hayden, P.(2002), *John Rawls: Towards a Just World Order*, University of Wales Press, Cardiff.
- Işıktaç, Y.(2010), "John Rawls", 1900'den Günümüze Büyük Düşünürler 3. cilt, Editör: Çetin Veysal, Etik Yay, İstanbul.
- Kabadayı, T.(2010), "Adalet Tasarımları", *HFSA*, İstanbul .
- Kabadayı, T. (2012), "Dünya Problemleri Karşısında Hukuk Felsefesi", *HFSA*, İstanbul.
- Morris, C.(1970), *The Justification of the Law*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Rawls, J. (1971), *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Scharfstein, B.(1980), *The Philosophers*, Oxford University Press, New York.
- Warburton, Nigel.(2011), *A Little History of Philosophy*, Yale University Press, New Haven.
- Wolff, R. P. (1977), *Understanding Rawls*, Princeton University Press. Princeton.